
НОВАЦІЇ В НАВЧАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

DOI 10.31558/2518-7953.2018.1-2.19

УДК 340.12:346

К. О. Калаченкова

доцент кафедри господарського права
Донецького національного
університету імені Василя Стуса,
канд. юрид. наук, доцент

О. В. Титова

доцент кафедри господарського права
Донецького національного
університету імені Василя Стуса,
канд. юрид. наук, доцент

ІМІТАЦІЙНА КЛІНІКА ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ СТУДЕНТІВ ЮРИДИЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ

Ключові слова: юридична освіта, клінічна освіта, вищий навчальний заклад, інтерактивні методи навчання, імітаційна юридична клініка, консультації, положення про юридичну клініку.

Одним з елементів розвитку вищої юридичної освіти в Україні є активна інституціоналізація юридичних клінік у закладах вищої освіти. Юридична клініка – це особливий механізм сприяння якості юридичної освіти, що проявляється в створенні для студентів можливості під час навчання практикуватися в юридичній професії, виконуючи аналітичну та безпосередньо правозахисну роботу [1, с. 4].

Перші ідеї провадження клінічної освіти на юридичних факультетах з'явилися в середині 90-х років 19 століття, що дало якісно новий поштовх розвитку вищої юридичної освіти загалом. Це пов'язано із академізмом, як в юридичній науці, так і освіті. Вітчизняна правова традиція юридичної освіти базується на переважанні академічного стилю викладання та формальних критеріїв набуття юридичних знань і професійних навичок юристами. Вітчизняна система юридичної освіти ґрунтується на абстрактному та переважно теоретичному викладанні правового матеріалу, глосаторському стилі викладання переважно позитивного права, тобто чинного законодавства. Таке викладання інколи є нетворчим та некритичним, і більшою мірою носить догматичний характер. Хоча в рамках семі-

нарських занять деякою мірою студенти вивчають практичне право, однак все одно ці заняття спрямовані на переважно догматичне засвоєння юридичного матеріалу [2, с. 6].

На сьогодні у світі клінічна юридична освіта є розповсюдженою. У 1996 році було створено Глобальний альянс за навчання справедливості (Global Alliance for Justice Education, GAJE), який поставив перед собою мету сприяти поширенню соціально орієнтованої юридичної освіти шляхом створення активної міжнародної мережі для обміну інформацією та ідеями в галузі юридичної освіти в такому її розумінні [3, с. 14].

В силу відмінностей американської, африканської та азійської систем юридичної освіти з ініціативи представників Європейського клінічного співтовариства створена Європейська асоціація клінічної юридичної освіти (European Network of Legal Clinic Education, далі – ENCLE). Її штаб-квартира знаходиться в м. Оломоуц (Чехія). Діяльність учасників ENCLE спрямована на об'єднання зусиль осіб з різних європейських країн, що обмінюються досвідом і спільно працюють з представниками різних правових та освітніх організацій в цілях просування ідей права (справедливості) і підвищення якості викладання за допомогою клінічної юридичної освіти [4, с. 102].

Таким чином, зараз вже ніхто не піддає сумніву значимість роботи юридичних клінік. Для правничих закладів і факультетів мати у своїй структурі юридичну клініку є справою престижу [5, с. 34]. Одночасно з'являються нові форми та напрями клінічної юридичної освіти, накопичується досвід, який потребує осмислення та опрацювання.

Більшість існуючих наукових публікацій з цієї тематики присвячено переважно організаційно-правовим аспектам створення і діяльності юридичних клінік. Зокрема, можна відзначити роботи таких вітчизняних та зарубіжних авторів, як М. В. Дулеба, А. О. Галай, О. В. Глухова, Н. С. Дубчак, М. Т. Лоджук, Л. А. Силюк, М. В. Удод, Ю. О. Фігель, О. М. Чабах, Л. О. Шерайзіна, і ін. Разом з тим існує потреба більш чіткого визначення шляхів оптимального використання потенціалу цих інституцій для підвищення якості юридичної освіти.

Метою цієї статті є обґрунтування шляхів удосконалення правових засад і практичного застосування юридичної клінічної освіти, зокрема господарсько-правового спрямування.

У вітчизняній та зарубіжній науковій літературі пропонуються різні широкоформатні та різновекторні підходи до визначення окремих видів (класифікації) юридичних клінік.

С. І. Молібог за національними особливостями виокремлює такі види юридичних клінік: 1) класична юридична клініка – програма або заклад, створений на базі вищого навчального закладу для практичного навчання студентів-правників

і надання правової допомоги малозабезпеченим особам (США, Канада, Німеччина, Україна та ін.); 2) бюро правової допомоги – юридичні клініки державного фінансування, які надають безоплатну правову допомогу громадянам із низьким рівнем доходів (Нідерланди); 3) громадянські консультативні бюро – утримувані урядом заклади, що надають кожній зацікавленій особі інформацію юридичного характеру (Велика Британія); 4) юридичні приймальні – російський аналог класичної юридичної клініки, в якій акцент робиться на наданні правової допомоги (Російська Федерація); 5) юридична клініка на базі суду при кафедрі вищого навчального закладу – заклад, в якому прийом громадян здійснюють студенти старших курсів, одночасно переймаючи досвід як викладачів університету, так і професійних суддів (Російська Федерація) [6, с. 34].

В. В. Молдован, Р. С. Кацавець поділяють юридичні клініки залежно від методів роботи з клієнтами (на ті, що безпосередньо працюють, та ті, що не працюють з клієнтами), від порядку створення та діяльності (які створено при вищому навчальному закладі чи на його базі та які працюють відокремлено), а також від спеціалізації (на спеціалізовані та неспеціалізовані юридичні клініки). При цьому, за відсутності будь-якої спеціалізації робота юридичної клініки проводиться в усіх напрямках правової допомоги, а спеціалізовані займаються розглядом і вивченням певних категорій справ [7, с. 9].

А. О. Галай вважає за доцільне здійснювати класифікацію юридичних клінік за організаційно-правовою формою, за напрямками діяльності та за їх місцем у наданні безоплатної правової допомоги. За організаційно-правовою формою цей дослідник виокремлює такі юридичні клініки: 1) структурний підрозділ вищого навчального закладу; 2) громадський підрозділ вищого навчального закладу; 3) організація студентської ініціативи та самоврядування; 4) форма співпраці недержавної правозахисної організації з вищим навчальним закладом; 5) тимчасове утворення конкретного проекту; 6) інші форми. За напрямками діяльності він пропонує здійснювати поділ юридичних клінік на ті, що: 1) надають правову допомогу; 2) займаються правовою просвітою; 3) відпрацьовують імітацію (моделювання) форм практичної роботи юриста за відсутності відвідувачів; 4) мають змішані форми; за методами роботи з відвідувачами – на юридичні клініки, що безпосередньо: 1) працюють з відвідувачами; 2) не працюють з відвідувачами; за способом (місцем) організації надання правової допомоги – на юридичні клініки: 1) виїзні (займаються лекторіями, правовою освітою через друковану продукцію, працюють за програмою «Streetlaw»); 2) невиїзні або стаціонарні (юридичні клініки, які мають окреме приміщення, де й надають безоплатну правову допомогу) [8, с. 69].

Таким чином, на сьогодні, проходячи поступові етапи свого розвитку клінічна юридична освіта набула різних форм, просувається за новими напрямками і

багато у чому змінилася у порівнянні із першими класичними її формами, які полягали у наданні юридичної допомоги громадянам.

Нині у світі працюють клініки з питань кримінального правосуддя, дітей та ювенальної юстиції, питань дотримання міжнародних прав, питань, пов'язаних із Інтернетом (США, Гарвардський університет); допомоги особам, які вважають себе безвинно осудженими, клініка посередництва, гендерна клініка (США, Колумбійський університет); інформування населення про фіктивне підприємництво, допомога внутрішньо переміщеним особам (Україна); клініка комерційного права (Словаччина, Братислава); клініка для малого бізнесу (бізнес-клініка Вейнського державного університету (місто Детройт, штат Мічиган, США)).

Крім напрямів діяльності розвиваються також форми роботи юридичних клінік. Наприклад, в університеті Ганновера з 2010 р. почала працювати юридична клініка, діяльність якої спрямована на надання безоплатної правової допомоги студентам університету, а учасниками є у тому числі викладачі та практикуючі фахівці. Консультації надаються у сфері договірної, деліктного, речового, трудового та адміністративного права у разі вартості позову не вище 750 євро, а діяльність клініцистів є відплатною [9, с. 44–46].

При аналізі новітніх тенденцій зарубіжного досвіду юридичної клінічної освіти в контексті теми дослідження особливої уваги заслуговують клініки, які надають юридичну допомогу представникам бізнесу та некомерційним організаціям (так звані, «бізнес-клініки»). Критеріями відбору справ є як корисність для освітнього процесу, так і статус (у тому числі матеріальний) клієнта та значущість бізнесу клієнта для економіки міста та штату [9, с. 48–49].

В Україні, на думку фахівців, сьогодні юридична клінічна освіта розвинута недостатньо, як кількісно, так і якісно. Так, в Україні існує близько 200 юридичних факультетів та закладів вищої освіти, але кількість юридичних клінік не перевищує 60 [10].

На економіко-правовому факультеті Донецького державного (нині – національного) університету перша юридична клініка з'явилась у 1995 р. За проектом до роботи були залучені студенти 3–5 курсів та викладачі-куратори зі спеціалізацією з цивільного, господарського і трудового права [11].

Підтримуючи тенденцію охоплення клінічною освітою різноманітних напрямів юридичної діяльності на юридичному факультеті Донецького національного університету імені Василя Стуса з 2015 р. почала працювати імітаційна юридична клініка з господарського права.

Доцільність розвитку цього напряму юридичної клінічної освіти обумовлена тим, що на сьогодні бізнес-середовище висуває до правників свої вимоги та часто потребує особливих навичок – як фахових, так і психологічних. Це стосується і роботи з клієнтами, і ведення переговорів, і багатьох інших сфер. Одно-

часно особливості ведення підприємницької діяльності (необхідність нерозповсюдження інформації, яка має комерційну цінність тощо) часто не дозволяють студентам повноцінно відпрацювати навички юриста-господарника на базі реально працюючого суб'єкта підприємництва. В такій ситуації у нагоді стає використання імітаційних клінічних форм навчання.

Слід зазначити, що ідея застосування імітаційних форм набуття студентами практичних навичок юриста не є новою. Її висловлював ще в 1897 р. кишинівський присяжний повірений І. С. Йосилевич у своїй статті «Юридична клініка» [12]. Актуальною та ефективною вона залишається і зараз. Як справедливо зазначає М. В. Савчин, не всі юридичні клініки практикують надання юридичної допомоги клієнтам, а акцентують увагу на симуляційних, імітаційних формах набуття студентами практичних навичок юриста [2, с. 6].

Заняття у імітаційній юридичній клініці з господарського права юридичного факультету ДонНУ імені Василя Стуса, з одного боку, значною частиною базуються на реальних прикладах з фахової практики її керівників, а з іншого – своїми знаннями та досвідом діляться запрошені фахівці-практики.

В рамках імітаційної юридичної клініки з господарського права особливо звертається увага на набуття практичних навичок та досвіду щодо правового супроводження основних аспектів діяльності суб'єктів господарювання в Україні. Проходження імітаційної юридичної клініки побудовано з урахуванням того, що загальнотеоретичні питання господарського права студент вивчив у навчальних дисциплінах «Господарське право» і «Господарсько-процесуальне право». Також студент повинен використовувати знання таких дисциплін, як «Теорія держави та права», «Цивільне право», «Фінансове право» тощо.

Істотна увага приділяється й розвитку комунікативних навичок та навичок ведення переговорів з метою підвищення особистої та професійної успішності, вмінь встановлення контакту з контрагентом, більш глибокому розумінню студентами особливостей роботи юриста у бізнес-середовищі.

Сьогодні в закладах вищої освіти України відбувається процес формування і конкретизації загальних компетентностей щодо тієї або іншої спеціальності, а потім і до навчальної дисципліни. Наприклад, вивчення навчальної дисципліни «Господарське право» передбачає формування та розвиток у студентів компетентностей та програмних результатів навчання відповідно до освітньої програми спеціальності 081 «Право», 6.030401 «Правознавство», а саме таких як: ЗК-5 – здатність до абстрактного, логічного та критичного мислення, аналізу та синтезу; ЗК-6 – здатність бути критичним та самокритичним, визнавати та виправляти власні помилки; ЗК-7 – здатність приймати неупереджені і мотивовані рішення, визначати інтереси і мотиви поведінки інших осіб, примирювати сторони з протилежними інтересами; СК-4 – здатність аналізувати та імплементувати міжнарод-

ні стандарти прав людини у професійну діяльність; СК-8 – спроможність вирішувати юридичні проблеми (конфлікти), застосовувати теоретичні знання для вирішення практичних ситуацій в професійній діяльності; СК-9 – здатність встановлювати фактичні обставини юридичної справи, що вимагає вирішення, надавати правову кваліфікацію фактам та обставинам; СК-12 – вміння застосовувати отримані теоретичні знання в процесі надання консультацій, практичної юридичної допомоги; ПРН-4 – вміння приймати неупереджені і мотивовані рішення, визначати інтереси і мотиви поведінки інших осіб, примирювати сторони з протилежними інтересами; ПРН-11 – володіти юридичною термінологією та юридичною технікою, правильно відтворювати результати професійної діяльності в юридичній та іншій документації; ПРН-12 – знання і розуміння природи та змісту основних правових інститутів та процедур національного права і особливості їх реалізації та застосування; ПРН-13 – вміння виявляти проблеми правового регулювання і пропонувати способи їх вирішення з використанням наявних теоретичних і прикладних знань у відповідності з принципами захисту прав людини і її основоположних свобод; ПРН-15 – вміння застосовувати набуті знання, аналізувати факти, здійснювати логічний, критичний і системний аналіз документів, мотивовано обґрунтовувати свій правовий висновок; ПРН-16 – вміння розробляти проекти актів застосування права відповідно до такого висновку; ПРН-18 – вміння застосовувати отримані теоретичні знання в процесі надання консультацій, практичної юридичної допомоги.

Однак обмежений час занять не завжди дозволяє бути усі компетентності в повному обсязі. Саме застосування юридичного клінічного навчання здатне допомогти вирішенню цієї проблеми

Навчання в імітаційній юридичній клініці з господарського права показує, що цей вид підготовки студентів-правників більш глибоко розкриває усі наведені компетентності та, одночасно, є особливо корисним у набутті таких компетенцій, як ЗК-5; ЗК-7; СК-4; СК-8; СК-9; СК-12; ПРН-4; ПРН-11; ПРН-15; ПРН-18.

Досвід проведення занять у межах імітаційної клініки підтверджує, що така освітня модель здатна ефективно сприяти створенню успішного підґрунтя професійної діяльності юриста у майбутньому.

У планах на подальшу роботу є розширення існуючих напрямів та пошук нових форм роботи з урахуванням розвитку вимог бізнес-середовища до фахових компетентностей юристів. Так, свою ефективність виявила практика проведення занять за участю практикуючих спеціалістів, які беруть участь у різних формах імітаційних занять (інтерв'ювання, переговори тощо). Також перспективним є напрям залучення клініцистів до надання консультацій щодо окремих аспектів здійснення підприємницької діяльності представникам незахищених верств населення (інваліди, ВПО тощо) за посередництвом відповідних громадських

об'єднань. Такий напрям дозволить більш всебічно реалізувати таку мету юридичної клініки, як забезпечення доступу представників соціально вразливих груп суспільства до правової допомоги (п. 2.1 Типового положення про юридичну клініку вищого навчального закладу України) та відповідає змісту п. 2.3 Типового положення про юридичну клініку вищого навчального закладу України, яке передбачає надання безоплатної правової допомоги з питань захисту прав і свобод людини *та організацій з усіх галузей права*.

Планується також розвиток такого напрямку, як підготовка і поширення публікацій для населення з актуальних питань законодавства про підприємницьку діяльність (з урахуванням п. 2.3 Типового положення про юридичну клініку вищого навчального закладу України).

Як обґрунтовано зазначає А. Галай, до тенденцій розвитку та зміни у спеціалізації українських юридичних клінік належать: 1) зменшення кількості традиційних юридичних клінік загальної практики через конкуренцію з більш сталою та якісною мережею центрів безоплатної правової допомоги; 2) розвиток спеціалізованих юридичних клінік на основі суспільного запиту на окремі сфери правової допомоги, які не може охопити державна система правозахисту, та наявності у юридичних клініках викладачів-кураторів – експертів у цих галузях; 3) подальша поступова інтеграція юридичних клінік у сталі партнерства громадського правозахисту [13, с. 16–17]. Як показує досвід, робота імітаційної клініки з господарського права юридичного факультету Донецького національного університету імені Василя Стуса та визначені подальші шляхи її становлення повністю знаходяться у руслі цих тенденцій, що обумовлює доцільність розвитку такого напрямку клінічної юридичної освіти. Важливою підтримкою у цьому русі є вдосконалення загальних засад регламентації організації та діяльності юридичних клінік в Україні.

У 2018 році Асоціацією юридичних клінік за участю Директорату з прав людини, доступу до правосуддя та правової обізнаності Міністерства юстиції та партнерських організацій було проведено моніторинг діяльності юридичних клінік в Україні. Цей моніторинг виявив низку проблем, що є у кожній юридичній клініці, причому деякі з них носять масовий характер [14]. Як зазначають фахівці, майже всюди потребує особливої уваги питання мотивації викладачів та студентів працювати у юридичній клініці, оскільки здебільшого робота в клініці не зараховується до навчального навантаження викладачів, так само як і в якості практики для студентів. Часто неналежним є матеріально-технічне забезпечення, інформування громадськості про діяльність юридичних клінік тощо.

Значна частина цих проблемних питань повинна вирішуватися системно, у зв'язку із чим важливою є ініціатива щодо удосконалення Типового положення про юридичну клініку вищого навчального закладу [15]. У межах оптимізації

діяльності юридичних клінік у зв'язку із існуючим практичним досвідом, висвітленими новітніми тенденціями та відповідним зарубіжним досвідом доцільно перелік заходів, які організуються й забезпечуються у юридичних клініках (п. 2.3 Типового положення про юридичну клініку вищого навчального закладу) зробити невичерпним, та зазначити, що можуть здійснюватися також інші заходи, які не протирічають меті та завданням юридичної клініки (наприклад, впровадження інтерактивних методик навчання тощо).

Уточнення потребують вимоги до організації роботи юридичних клінік (п. 4.6 Типового положення про юридичну клініку вищого навчального закладу), а саме правило, що юридична допомога зазвичай надається безпосередньо при розгляді звернення і лише з причин неможливості вирішення питання відразу під час приймання та у разі потреби додаткового вивчення порушеного питання працівниками юридичної клініки може встановлюватись інший строк і порядок розгляду звернення громадянина. Такий підхід слід вважати недоцільним, що підтверджується і позицією експертів – учасників моніторингу діяльності юридичних клінік. А саме, серед інших рекомендацій експерти пропонують застосовувати письмову форму консультування, яка вважається ефективнішою для практики студента-клініциста, а також дозволяє убезпечувати юридичну клініку від можливих безпідставних претензій [14]. Саме такий підхід доцільно відобразити у Типовому положенні про юридичну клініку вищого навчального закладу. Доцільним було б також на рівні Типового положення чітко визначити, що будь-яка інформаційно-правова допомога, що надається учасниками юридичної клініки має рекомендаційний характер.

В цілому досвід роботи імітаційної клініки з господарського права на юридичному факультеті Донецького національного університету імені Василя Стуса свідчить про ефективність та перспективність такого виду підготовки майбутніх правників, який може стати потужним інструментом здобуття студентами практичних навичок за участю, у тому числі, представників юридичного бізнесу, суддівського корпусу, громадських організацій відповідної спрямованості, тощо. Знаходячись у руслі сучасних тенденцій розвитку клінічної освіти, клініка з господарського права здатна внести вагомий вклад як у забезпечення подолання розриву між теорією та практикою при підготовці юристів-господарників, так і у налагодження взаємовигідних зв'язків між навчальними закладами й представниками підприємницького та громадського сектору.

---

1. Галай А. О. Основні навчальні компоненти юридичної клінічної освіти: шляхи впровадження клінічного спецкурсу та практики студентів у навчальний процес вищих навчальних закладів в Україні: навч. посібник. Київ: КНТ, 2009. 96 с.

2. Савчин М. В., Менджул М. В., Навроцький В. В. Основи юридичної клінічної практики: навчально-методичний посібник. Ужгород: Закарпатський державний університет, Карпатське агенство прав людини «Вестед», Юридична клініка «Альтернатива», 2007. 127 с.
3. Шерайзіна Л. О., Глухова О. В., Силюк Л. А. Школа правового просвещения: учеб.-метод. пособие. Брест: БрГУ, 2017. 285 с.
4. Хватик Ю. А. Роль юридической клиники в системе практико-ориентированного образования Республики Беларусь. *Вестник Омского университета. Серия «Право»*. 2018. № 1(54). С. 99–105.
5. Мудрак Р. Генеза становлення інституту юридичних клінік у світі та Україні. *Актуальні проблеми правознавства*. Вип. 3(11). 2017. С. 31–35.
6. Слов В. А., Молібог С. І., Павленко Д. Г. Юридична клініка: навч. посібник. Київ: Школяр, 2004. 315 с.
7. Молдован В. В., Кацавець Р. С. Юридична клініка: навч. посібник. Київ: Центр учб. літератури, 2007. 224 с.
8. Галай А. О. Юридична клініка як суб'єкт адміністративних правовідносин. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2013. № 4. С. 66–73.
9. Есаян К. К. Юридическая клиника как завершающая стадия юридического образования и начальная стадия юридической практики. URL: http://spbta.customs.ru/spbta/images/stories/chtenia/2014/yurklinika_int.pdf
10. Власюк В. Чому Україні потрібні юридичні клініки. URL: <https://life.pravda.com.ua/columns/2018/04/12/230236/>
11. Моїсєєв Ю. О., Удод М. В. Щодо питання про мету та завдання юридичної клініки як бази для практичного навчання студентів старших курсів. *Правничий часопис Донецького університету*. 2013. № 1. С. 85–91.
12. Йосилевич И. С. Юридическая клиника. *Юридическая газета*. 1897. № 15. URL: <http://oldlawbook.narod.ru/clinic.htm>
13. Галай А. Спеціалізація юридичних клінік в Україні: quovadis? *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2016. № 1. С. 10–18.
14. Шемелинець І., Якубович М., Осінська О. Юридичні клініки: ще є над чим працювати. URL: <https://sud.ua/ru/news/blog/124734-yuridichni-kliniki-sche-ye-nad-chim-pratsyuvati>
15. Про утворення робочої групи з удосконалення Типового положення про юридичну клініку вищого навчального закладу: Наказ Міністерства освіти і науки України від 23 листопада 2016 р. № 1414. URL: https://ru.osvita.ua/legislation/Vishya_osvita/53286/